

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 25. 9. 2021.
Прихваћен: 2. 3. 2022.

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РУСИЗАМА И ЦРКВЕНОСЛАВЕНИЗАМА У ЊЕГОШЕВОМ ПЈЕСНИЧКОМ ДЈЕЛУ (Из дијахронијске и синхронијске перспективе)**

У овом раду, на корпусу који чине три спјева и поетски текстови из нашег издања *Биљежнице*, разматрају се, прво, *формални русизми*, који се дијеле на лексичке (коријенске) и афиксалне (суфиксалне, префиксалне), граматичке ријечи (те *лиш*), лексичко-граматичке ријечи (какови и такови), друго, *семантички русизми* (српске ријечи у руском значењу, које чине најсложенији слој за анализу јер је усложњава постојање српских архаизама и дијалектизама сродне семантике), треће, *црквенославенизми* (= *славенизми*), међу којима се издвајају црквенославенизми на нивоу текста, општи црквенославенизми, српскославенске ријечи, рускославенске ријечи и хибриди. Синхронијски пресјек за анализу одређује се као средина 40-их година XIX вијека, кад су настала најважнија Његошева дјела и кад је објављен *Рјечник руског и црквенославенског језика* Александра Востокова и његових сарадника.

Кључне ријечи: Његош, спјев *Шћепан Мали*, спјев *Горски вијенац*, спјев *Луча микрокозма*, *Биљежница*; лексички, фразеолошки и граматички русизми и славенизми.

I. Полазиште

0.1. Посебан слој лексичко-семантичке реконструкције изворног текста Његошевих дјела тиче се реконструкције форми, значења и конструкција које је пјесник употребио под руским утицајем.

* radmilo@mail.ru

**Из пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима” Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

0.2. Треба истаћи, прво, да су Његошеви славенизми преузети превасходно из руске рецензије црквенославенског језика. Друго, Његош је црквенославенизме преузимао углавном руским посредништвом.

0.3. У славенизме спадају јединице позајмљене из старославенског (староцрквенославенског) језика, из руске, српске и бугарске рецензије црквенославенског језика те из новоцрквенославенског језика (кодификованог за владе цара Алексеја Михајловича средином XVII вијека), док су русизми елементи позајмљени из народног и књижевног језика руског. Другим ријечима, термин *славенизам* не обухвата лексичке јединице позајмљене из живих словенских језика, па ни из руског, него само јединице наслијеђене из славенског језика (староцрквенославенског језика и његових каснијих рецензија).

0.4. Приступ у овом раду је комплексан: он се не базира само на лексичким русизмима и славенизмима у ужем смислу него се спушта у дубину – тамо гдје језичка јединица има дијалекатске паралеле па се може разликовати интерпретација из синхронијске и дијахронијске перспективе, и простире се у ширину – тамо гдје се лексичка реконструкција удружује с фразеолошком и граматичком (прије свега: синтаксичком). Притом је дубина укључена у основна поглавља рада, а ширина издвојена у поглавље „Исходиште”.

II. Русизми

1.1. Најједноставнији су за анализу чисти лексички русизми, тј. оне руске ријечи које се преузимају у готовом облику, па им се додају српски наставци и надограђује српска прозоодија. Сложеније ствар стоји с примјерима у којима се руски утицај огледа у морфемској структури, тј. не огледа се у свим морфемама које учествују у формирању лексичког значења и његовој модификацији, па разликујемо суфиксалне, префиксалне и коријенске русизме. Од морфемских русизама посебно је занимљив префикс *про-* у именици *прочитање* у прозном сегменту: *Пò прочитању грамата учине Црндџбџци љ три пџта весеље из пушџка̄[x].* [ШМ -2613]. У руском језику се девербативне именице граде и од глагола свршеног вида, тако да се наведена именица може српски семантизовати само на синтагматском плану: (пò) *прочитању* (граматаџ) ’(пошто је грамата) била прочитана’. За нашу данашњу анализу примјер је важан из два додатна аспекта: 1° префиксални русизам издвајамо и онда кад му у језику-примаоцу одговара изостанак префикса; 2° лексички русизми се често „удружују” с граматичким русизмима.

1.2. Русизми у кругу замјеница као лексичко-граматичких ријечи изузетна су појава. Посвједочена је та појава у двије предикативне замјенице – *каковџ (звјездицом означавамо ријечи чији полазни облик (руски: исходна форма слова) није посвједочен) и *таковџ*. Упитна замјеница потврђена је у преписци, у средњем роду множине *каковаџ*: Чинили ми од стране Порте предложенија и обећања, шта мислите какова? (Стевановић и др. 1983 I: 335,

s. v. **каков**), а показна у *Шћепану Малом* у номинативу множине мушког рода (три потврде): Таковї сѹ ријетки пастири [ШМ 469]; Таковї сѹ синови природе [ШМ 2547]; таковї сѹ Ћáбу оградѣли! [ШМ 3787], с којим је хомонимичан облик номинатива једине мушког рода *таковї* у значењу 'такав' (једна потврда): Није, оче, ни Шћепан таковї [ШМ 1991]. Састављачи *Речника Његошева језика* наводе три од наведене четири потврде (изоставили су примјер из 3787. стиха по нашој нумерацији) и још три из преписке (Стевановић и др. 1983 II: 369, s. v. **таков**). Лексикографи неоправдано наводе облик у неодређеном виду иако он није потврђен, а потврђен је облик формално одређеног вида, и он је не само русизам него и дијалектизам. И он је у том смислу веома важан као примјер у коме се русизам „удружује” с дијалектизмом.

Као што видимо, сви су наведени примјери у предикативној функцији и употријебљени су под несумњивим руским утицајем: у савременом руском књижевном језику замјенице *каков* и *таков* (мн. *каковы* и *таковы*) имају само предикатску функцију (не деклинирају се). (У преписци Његош је употријебио ову другу замјеницу и атрибутивно.)

Наведени русизми су не само лексичко-граматички него и суфиксални: умјесто српског суфикса *-(а)в-* (у полазном облику *-ав*, у осталим облицима *-в-*) Његошеве замјенице у својој морфемској структури имају суфиксални русизам – у свим облицима *-ов-*. Поред тога, како показују примјери из преписке, наведене замјенице Његош не користи само у пјесничком језику него је њима обогатио и свој идиолект.

1.3. Његош има у своме пјесничком језику и чисто граматички русизам – рјечцу *лиш* у саставу двокомпонентног везника *те лиш*. Његова историја питања, и у погледу текстолошке интерпретације у издањима *Шћепана Малог*, и у погледу лексикографске интерпретације у рјечницима Његошева језика, дата је у студији о вербализацији текста (растављено писање) у часопису *Српски језик* (Маројевић 2021⁶: 10–14). Из ње ћемо извући основне податке важне за тему овог рада уз извјесна прецизирања.

„У руском језику ријеч **лишь** понаша се као рјечца, која има и везничку употребу, и тада је карактерише побочни акценат, и као прилог, и тада је акценат главни. Другим ријечима, у погледу припадности врстама ријечи заузима прелазну позицију” (Маројевић 2021⁶: 10). Прелазни карактер имају, додајемо сада, и оба дијела двокомпонентне граматичке ријечи *тѣ лиш*: прва компонента је у претходном раду означена као рјечца *тѣ* у значењу 'и то', која је дијалектизам, а друга као прилог *лиш* у значењу 'само', који је русизам. Сад прецизирамо: прва има и функцију везника, и самостално и у овој комбинацији, а друга – и функцију рјечце.

Двокомпонентни везник *тѣ лиш* употријебљен је у строгој силабичкој структури десетерца, његовог првог полустиха (и првог од три такта), у три контекста *Шћепана Малог*. У првом контексту игуман Теодосија Мркојевић пружа чашу ракије књазу Долгорукову истичући да *ове горе*, тј. Црна Гора, не љубе рѣгуле јер су у њих дани прѣдугаѣчки, па додаје: (тѣ лиш онѣм што код куће чамју) [ШМ 2531]. У другом контексту књаз Долгоруков каже како су *све ове литице оживјеле крупним одзивима* и да је ово *пријатно слушати*, па

додаје: тѣ лѣш ѓнѣм ко га чуо није. [ШМ 2612]. Трећи контекст: по доласку беглер-бега другог у Скадар, који се жали на путеве, домаћин, Мехмед-паша скадарски, оцјењује да су ово *праве бѣспутнице*, али уз ограду: тѣ лѣш ѓнѣм који су одрасли / на ћилиму у дивном Стѣмболу – [ШМ 3709–3710]. У сва три се контекста граматичка ријеч *тѣ лѣш*, с побочним акцентом на обје компоненте, везује за облик показне замјенице *онај*, с главним акцентом. Те три компоненте образују јединствену, али сложену фонетску ријеч: *тѣ^лѣш^ѓнѣм*, *тѣ^лѣш^ѓнѣм* (компоненте с побочним акцентом означили смо курзивом).

У једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша] првим примјером из *Шћепана Малог* илуструје се ријеч „**тѣлѣш** (тј. те лиш) *прил. нарочито*” (Стевановић/Бошковић 1954/1957: 217).

И све би то било разумљиво да у другом Стевановићевом издању (1967) није враћено растављено писање, али само у првом примјеру, у трећем издању (1974) растављене су компоненте и у другом примјеру, тако да је остало састављено писање само у трећем примјеру у том и свим каснијим фототипским издањима *Целокупних дела*, па и у четвртном (1975), на основу којег је рађен двотомни *Речник Његошева језика*. Тако је и у њему остала та необична (коректорска) варијантност „**тѣлиш** (и **те лѣш**) *прил. нарочито, особито*” (Стевановић и др. 1983 II: 379): лексикографи прво наводе трећи примјер из *Шћепана Малог*, написан састављено, а онда прва два примјера, растављено написана.

Како се објашњава ова неуједначеност? Једноставно: коректор је у другом издању спјева раставио компоненте у првом примјеру, а у трећем издању и у другом; лексикографи, коаутори Стевановићеви, како би убрзали рад на *Речнику*, нису увијек ни консултовали Стевановића, у овом и у бројним другим случајевима.

Рјечца *тѣ* у значењу ’и то’, која је посвједочена у Његошевом језику и самостално употребљена, има (ослабљен, побочни) акценат, и на њу се не преноси акценат сљедеће ријечи. Дужина на другој компоненти у једнотомном рјечнику реконструисана је због претпоставке да је она настала скраћивањем од дијалекатског облика у изразима типа *лѣше Лукѣ*. А то *лѣше* је архаични облик номинатива јединине мушког рода неодређеног вида некадашњег партиципа радног садашњег времена од глагола *лѣшити*, закључили смо у претходном раду (Маројевић 2021⁶: 13).

1.4. Најсложенији су за анализу семантички русизми, тј. случајеви кад се руске ријечи не преузимају у готовом облику него се њихово значење калми на домаћу ријеч истог поријекла. Ова категорија ријечи има, дакле, српску форму, а руско значење. Размотрили смо је (у раду Маројевић 2021⁶: 64–72) методом студије случаја, на примјеру творбеног гнијезда *|бријег / брег / бреж|*, тј. лексеме *бријег* и њених варијанти и изведеница у значењу које има руски пуногласни облик (р. бѣрег ’обала’). Специфичност једнозначног сврставања именице *бријег* и њених изведеница у семантичке русизме у Његошевом пјесничком дјелу огледа се у томе што је тај русизам могао бити потпомогнут сусједном дијалекатском ситуацијом (говори Зете и Пјешиваца).

Овдје већ улазимо и у тематику поглавља о славенизмима с обзиром на то да је варијанта *брег* и црквенославенизам, па смо ову лексему освијетлили одговором на два додатна питања: 1° да ли је *брег* у Његошевом пјесничком језику можда екавизам (одговор је одричан); 2° да ли је *брег* у црногорским дијалектима и у Његошевом идиолекту могао бити дијалектизам (одговор је потврдан).

(1) Значење 'обала' лексеме *брѝјег* могло би бити русизам потпомогнут архаичним дијалекатским значењем, али и дијалектизам чије је значење пјесник само проширио. Кад би било у питању ово друго, онда би се већ могло говорити да је ова лексема семантички русизам из наше данашње, синхронијске перспективе, али и дијалектизам из дијахронијске перспективе који је могао, под руским утицајем, само проширити своје семантичко поље.

Његошев пјеснички *бријег* као дијалектизам могли би сигнализирати два локалитета на обалама Сушице и Мораче у зетско-бјелопавлићкој равници. На првом мјесту размотрили смо микротопоним *Бријег од Сушице* (код Његоша, у 127. стиху епске пјесме *Погибија Бећир-бега Бушатлије из Огледала србског: Бријег ријеке Сушице*), а на другом микротопоним *Бријег од Мораче* (код Његоша, у 542. стиху друге пјесне *Свободијаде: Брег од Мораче*).

(2) Друго значење именице *брѝјег* (*брѝг*) које би се могло навести као дијалекатска паралела Његошевој лексеми *брѝјег* у значењу 'обала' налазимо у говору оног дијела Пјешиваца који припада староцрногорској зони и има двоакценатски систем. Слободан Павићевевић родом из Дџла Пјешивачког потврдио нам је аутентичност израза *на брѝјег од долѝнѝ* у значењу 'на ободу (на обронцима) долине'. Информатор из Витасовића двапут је употребио предлошко-падежну конструкцију *на брег (од) + генитив*, једном у акузативу (у својој функцији): *џтолѝн на брег-тогѝ дџла* (Петровић 1970: 256), други пут у акузативу у функцији локатива: *Тџ е тамѝн на-брег Њѝгџшѝ* (Петровић 1970: 257). У првом контексту адвербијална конструкција би се могла семантизовати као 'на обод тога дола', а друга – као 'на обронцима Његуша'.

Именица *брѝјег*, и то првенствено њен множински облик *брѝгови*, развио је у дијалекту значење 'обод, обронци'; тај множински облик пак повратно је утицао на истискивање облика са ије-рефлексом јата у једнини. Тако су се развили изрази *на Брег од Мораче*, *на брег од дола*, *на брег Његуша*.

(3) У вези с поднасловом овога рада (и тематиком нашега скупа) истаћи ћемо да је Његошев семантички русизам такав и из (наше данашње) синхронијске перспективе, и из дијахронијске перспективе (у периоду од Његошевих и Востоковљевих четрдесетих година XIX вијека до данас). Мада се Његошев русизам наслања на дијалекатска значења и употребу, никако не можемо Његошеву лексему *брѝјег* и њене варијанте и изведенице у значењу 'обала' премјештати из рубрике „русизми” у рубрику „дијалектизми”, из најмање два разлога: с једне стране, сусједне дијалекатске потврде односе се или на обод дола (долине) те обронак (заравни) или на специфични и одређени узвишени дио изнад једне обале (у изразима *Бријег од Сушице* и

Бријег од Мораче и не локализује се сама обала него узвишење изнад (једне, лијеве) обале које се у оба микропонима наставља у зараван); с друге стране, анализирана именица не користи се у дијалекту за морску обалу, с које ју је пјесник пренио и на небеска тијела у ваздушном океану.

Да се ради о морској обали показује лексички паралелизам (*брѝјег* : *мѡре*), прво, у султановој титули у *Шћепану Малом*: мѡра Бијелога и мѡра Црнога са њинима острвима и бреговима [ШМ – 1614]. У 4. стиху (шеснаестерцу) споменарске пјесме „У врстама таинственим...” из *Биљежнице*:

У врстама таинственим
 Бог природи закон споји,
 он је основ свесвјетију,
 свесвјетије на њем стоји,

 њим правилне коловрате
 наша земља хитро снује,
 њиме мѡре кругом себе
 брѝјег диже кад бјеснује.
 [УВТ 1–4]

акузатив *брѝјег* очигледно значи '(диже) обалу', а и овдје се има у виду морска обала. Контекст показује да је исто, али аугментативно значење 'велика обала' потврђено и у 1377. стиху *Шћепана Малог* у облику акузатива јединине *брѡжину*: Страшна вода када узбијесни, / кад надвиси највишу брѡжину, / превали је и пуштош учини. [ШМ 1376–1378], али је овдје очито обала рјечна.

(4) У двотомном *Речнику Његошева језика* раздвојена су значења само именице „**брѝјег** м (мн. брѡгови)” (Стевановић и др. 1983 I: 52), при чему се значење 1. *омање брдо* илуструје само примјером из 621. стиха *Луче микрокозма*: Брѡгови сѹ њикли по равнини [ЛМ 621], док се сљедеће значење раздваја на 2. а. *гранична линија копна до воде, обала* (међу примјерима је и 796. стих *Горског вијенца*: а на бријег морски обојица) и 2. б. *фиг. природни бедем* (илуструје се само 7. стихом *Горског вијенца*: францускога да не би бријега). У овом последњем примјеру, ипак, употријебљена је именица у значењу 'обала', а не у значењу 'природни бедем', што се потврђује могућношћу супституције прве (лексема), али не и друге (синтагме).

Именица „**брѡг** (ек.) в. *бријег (1 и 2а)*” илуструје се у *Речнику Његошева језика* (Стевановић и др. 1983 I: 50) са три примјера, али сви они имају значење 'обала', ниједан не значи 'омање брдо' и ниједан није стварни екавизам. Прва два су црквенославенизми (350. стих *Луче микрокозма* и финални осмерац 23. стиха пјесме *Три дана у Тријесту*: на дивноме брегу морском), док је трећи, микропоним *Брег од Мораче* из *Свободијаде*, дијалектизам који захтијева посебно објашњење, које смо ми и дали реконструишући на њему краткосилазни акценат. У *Лучи микрокозма* црквенославенизам **брѡг** је семантички русизам у значењу 'обала', са двије потврде: *јд. ак.:* и *спрѡвѝ ме || нѡ брѡг | нѡпознѡтѝ.* [ЛМ 370]; *лок.:* на св'јѡтлѡм му || брѡгу | пѡчинѡмо. [ЛМ 350], а од њега је изведен аугментатив ***брѡжина**, с једном потврдом: *јд. ак.:* Чѡвјек бѡчен || на бѡрнѡ | брѡжину [ЛМ 7]. Примјере наводимо у контексту

појединачних стихова према „Рјечнику Луче микрокозма” (Маројевић 2016^б: 706–707).

III. Славенизми

2.1. Црквенославенизам на нивоу текста представљен је у дидаскалији *Шћепана Малог: Патријарх устаје на ноге и чита* »слава въз възшѣньхъ богъ«. [ШМ -566]. Прва реченица тог литургијског текста који се поје на јутрењу скраћена је – наведен је само њен први дио. Пуни облик гласи: «слава въз възшѣньхъ богъ, и на земљи миръ, въз чловѣцѣхъ благоволенїе» (Лк. 2:14). Том реченицом (стихом *Јеванђеља по Луки*) отпочиње Велико славословље. Претходи јој апотеоза «слава тебѣ, показавшѣмъ намъ свѣтъ!»), коју је Његош узео за мото *Духовног завјештања* (првог дијела *Тестамент*). Пјесник фрагменте црквенославенског текста пише на тадашњи руски начин, с (финалним) јеровима и јатом, па се поставља питање како их треба ортографски и прозодијски интерпретирати, у складу с којим синхронијским пресеком и с чијим читањем, руским или српским. Један синхронијски пресјек јесте Његошево и Востоковљево доба (четрдесете године XIX вијека), други – средина XVII вијека, кад је успостављен новоцрквенославенски канон на основу западноруске (у суштини украјинске = малоруске) рецензије тога књижевног језика, трећи – старо(црквено)славенски канон XI вијека. У текстовима у сваком случају треба замијенити савремену графему у (боље лигатуром него диграмом), али да би се писало и читало на старославенски начин – требало би васпоставити недостајуће јерове у средини ријечи, што смо ми овдје и учинили.

2.2. Адаптирани црквенославенизам на суфикс *-ствије* (дериват суфикса *-ије*), који је преко руског језика ушао у Његошев пјеснички језик, јесте именица *дѣствије* у терминолошкој употреби: њоме се *Шћепан Мали*, као спјев у драмској форми, дијели на шире цјелине (формално: чинове). Његош је њу писао по тадашњем руском правопису, односно по руско-црквенославенској традицији, с графемама јат (ѣ) и десетеричко и (і): дѣствиѣ, али са слоговним изговором руске графеме ѣ (уп. савремено руско *дѣйствие* 'дјеловање, дјество'), и то не само у поезији строге силабичке структуре, на примјер у иницијалном осмерцу 17. стиха пјесме *Спровод праху С. Милутиновића*, у генитиву јединине:

тим начином дѣствија
огњи пламтећ вјечно стоје –
њим у ведрѹ свѣсвјѣтија
бесмртне се искре роје!
[СП 17–18],

него и у прозном тексту, на примјер у медитативној пјесми у прози: Земља је сцена* [*или точка] на коју једину у свесвјѣтију ништожност њој слично дѣствије представља [МПП 34] (види снимак, транскрипт и критичко издање у Маројевић 2017: 52–53, 339).

Овдје се, међутим, поставља питање: из које перспективе треба посматрати овај Његошев славенизам? Он се граfiјски подудара са старо(црквено)славенским ликом јер умјесто руског слова **й** има осмеричко **и**, које би могло бити пандан старославенском напрегнутом *и* на мјесту прасловенске комбинације *јъ. Други примјери, међутим, показују да је руском слову **й** („и краткое“) Његош придавао слоговност, а писање јата у првом слогу само је ортографски русизам – дакле: Његошев славенизам *дѣствије* треба посматрати из синхронијског пресека Његошеве епохе.

2.3. Црквенославенизам српске рецензије препознаје се, између осталог, по слоготворном *p* (у руској рецензији на његовом мјесту је секвенца *ep* (послије задњонепчаних сугласника *op*), као у именици *бѣсмѣртије* (у руском је *бессмѣртие* 'бесмртност') у пјесми *Поздрав србском роду*, из које је узет мото спјева *Шћепан Мали*: *трудоу су за род – бѣсмѣртије*: [ПСР 41]. У оба савремена језика на црквенославенизам указује суфикс *-ије*, тако да је диференцијална црта слоготворно *p* односно његов рефлекс. Овдје треба напоменути да је слоготворно *p* одлика и српског језика, али није оно из српског народног језика ушло у српскославенски него је преузето из позног старославенског (у коме су се два слоготворна *p* изједначила) у српску рецензију црквенославенског језика. Друга је ствар што ријеч са слоготворним *p* мора имати бар још једну црквенославенску одлику да бисмо је укључили у црквенославенизме српске рецензије (у противном случају она је српска ријеч као и основни дио текста).

2.4. Хибридни црквенославенизам са српским фонетским цртама у првој компоненти јесте именица *свѣсвѣтије*. У првом коријену, који је имао палаталан завршни сугласник основе па је зато иза њега аломорф интерфикса |e| а не |o|, одражена је српска фонетска промјена – од *вѣсѣ-* метатезом по закону о нарастајућој звучности у оквиру истог слога¹, послије губљења полугласника, добијено је *све-*: **вѣсѣ-* → *све-*. У другој основи црквенославенизам је не само суфикс *-ије* < **ѣје* него и коријен (је-рефлекс дугог јата умјесто српског народног *ије*).

Најсложенији је било у текстолошком и лексикографском смислу интерпретирати ову именицу у 2122. стиху *Шћепана Малог*:

Његова је воља свѣмогѣћа:
он укочи силну осовину
на којој се дивна свѣсв[ј]ѣтија
òкрѣгају као вихорови
[ШМ 2120–2123].

Прво, у њој треба реконструисати је-рефлекс јата. Друго, она је овдје у облику номинатива множине и у значењу 'сазвјезђе'. У свим другим потврдама именица *свѣсвѣтије* у Његошевим дјелима јесте *singulare tantum* (именица се из семантичких разлога употребљава само у једнини) у значењу 'све-

¹ Принцип нарастајуће звучности у структури слога, који је у неким фазама био више тенденција него закон, захтијевао је распоред: струјни сугласник, експлозивни сугласник, сонант, вокал (наравно, ако су сви типови консонаната заступљени).

мир', на примјер у пјесми *Спровод праху С. Милутиновића*, у иницијалном осмерцу 18. стиха, у генитиву јединице [види т. 2.2], у споменарској пјесми из *Биљежнице* „У врстама таинственим...” – и у дативу и у номинативу [види т. 1.4.(3)] и у 34. медитацији у прози из *Биљежнице* – у локативу с предлогом *о* [види т. 2.2].

Занимљиво је да се примјер из *Шћепана Малог* наводи и у једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]: „**свесвјѣтије** а с. (исп. рус[ки] *всесветный*) свемир” (Стевановић/Бошковић 1954/1957: 189), као и у двотомном *Речнику Његошева језика*: „**свесвјѣтије** (исп. цркв[енословенско]-рус[ки] *всесвѣтнѣй*) *цео, сав свет, свемир*” (Стевановић и др. 1983 II: 263), али се не указује да она ту има друкчији облик (облик множине) и друкчије значење од других потврда – 'савзјежђа', односно 'кола' (у складу с Његошевом космогонијском концепцијом израженом у *Лучи микрокозма*).

IV. Исходиште

3.1. Прелазећи на примјере у којима се језичка јединица простире у ш и р и н у, па се лексичка реконструкција удружује – с једне стране – с фразеолошком, прецизирање изискује статус синтагматских јединица у полазном и долазном језику.

(1) Прво, треба разликовати јединице које имају фразеолошки статус и у полазном и у долазном језику од оних јединица које су фразеолошки статус добиле тек у долазном језику, као позајмљенице. Као примјер за прву групу може послужити израз описан у раду *Фразеолошки русизми у Горском вијенцу*. II: (*израз* на главу погибоше у 2688. стиху) (Маројевић 2005^а: 349–359; аргументација је ту приширена у односу на критичко издање, уп. Маројевић 2005^а: 612–621). Овдје је, међутим, на руско-српском плану извршена објекатско-субјекатска трансформација: у руском је *разбѣтъ нѣ голову* (ко г а), а у српском – *погинути на главу* (ко).

(2) Као примјер за другу групу може послужити израз описан у раду *Фразеолошки русизми у Горском вијенцу*. I: (*израз* Милошем живиш у 892. стиху) (Маројевић 2005^б: 337–347), који је, под насловом *Фразеолошки русизам* Милошем живиш, објављен и у Русији (Маројевић 2008: 97–103). У руском језику конструкција *житѣ кем-нибудь* стандардно је језичко средство; преузимањем руске конструкције Његош је оформио специфичну фразу. Поред тога, глагол *живѣти* у Његошевом изразу и сам је семантички русизам.

(3) У другу групу спадају, али су ипак мало друкчији од претходног, варијантни изрази *шѣр земѣльскѣй* и *шѣр зѣмнѣй*. У руском језику одговарајући израз у широкој је употреби, али више као термин него као експресивно језичко средство: „**Земной шар** – планета Земля” (Ушаков 1940 IV: стуб. 1318). У *Лучи микрокозма* фразеологизам (формиран као резултат метонимије) *шѣр зѣмнѣй* посвједочен је двапут, при чему су обје компоненте изрази лексички

русизми. Једна је потврда у акузативу и у инверзији: шѧр нѧш зѧмнѧ тѧмнѧ нѧправѧшѧ [ЛМ 2120 (VI 190)], а друга у локативу с предлогом *на* и без инверзије: штѧ се чѧјѧ на зѧмнѧме шѧру [ЛМ 1785 (V 365)], с коментаром у критичком издању (Маројевић 2016^а): (на) *зѧмнѧме шѧру* – фразеологизам (русизам у значењу '/на/ Земљиној кугли', тј. на Земљи).

(4) У медитативној пјесми у прози: *пѧстѧ шѧр земѧльскѧ* [МПП 27] лексички русизам је само именица, док је придјевска компонента домаћа ријеч, па се зато израз *шѧр земѧльскѧ* посматра као адаптирани фразеолошки русизам, по поријеклу, и перифраза, по жанру. Перифраза је овдје, додавањем придјева *пѧстѧ*, укључена у стални епитет као ширу фразеолошку структуру.

3.2. Завршавајући расправу примјерима у којима се језичка јединица такође простире у *ш* и *р* и *н* у, али се лексичка реконструкција удружује – с друге стране – с граматичком, издвојићемо неколика примјера из већ објављене студије (Маројевић 2020^б) у којима се може сучелити синхронијска и дијахронијска интерпретација њихова. Ограничићемо се и овдје на граматичке русизме.

(1) Конструкције са субјекатским инструменталом које су у том раду описане (Маројевић 2020^б: 147–151) са аспекта Његошевог синхронијског пресејка несумњиво су граматички русизми, али посматране из дубље историјске перспективе оне су у најмању руку потпомогнуте граматичким архаизмом.

Примјер потврђен у медитативној пјесми у прози: Човјек је немирни атом, трунак занешени из некаква вишег свијета, нѧ ништожношћу заробјен и у њене вјеси постављен [МПП 35] илуструје други и несумњиви граматички русизам – употребу одређеног вида трпног глаголског придјева у функцији издвојеног атрибута (*занешени* умјесто *занешен*). Друга два глаголска придјева у примјеру (*заробјен*, *постављен*) пјесник је употребио према српској синтакси, с облицима неодређеног вида, а први према руској граматици, у облику одређеног вида који по поријеклу и по форми одговара руском дугом облику партиципа. Српској синтакси више би одговарала употреба неодређеног вида и полупредикативна умјесто атрибутивне функције, коју смо и овдје нагласили интерпункцијом – изостанком запете.

Употреба глаголских придјева одређеног вида у таквим примјерима као да излази изван граматичких оквира српског језика: ријеч је о синтаксичким позицијама у којима се реализује полупредикативна функција придјева и партиципа, а у полупредикативној функцији у савременом српском, као и у прасловенском језику, не реализује се категорија придјевског вида него се употребљавају само облици именичке промјене, формално неодређеног вида. Анализирајући Његошев превод првог пјевања *Илијаде* и коментаре Радована Лалића, закључили смо: „Под утицајем руског језика, у коме се дуги придјевски облик и дуги облик трпног партиципа употребљава у полупредикативној функцији, Његош у наведеној позицији на неколико мјеста има облике одређеног вида” (Маројевић 1999: 125).

(2) Посесиви, тзв. присвојни придјеви, имали су првобитно само облике именичке промјене јер нису имали категорију придјевског вида. Српски језик ту особину без изузетка чува у номинативу (и у акузативу кад он није хо-

монимичан с генитивом). У историјском развоју руског језика, већ од XVIII вијека, спорадично се појављују дуги придјевски облици и у номинативу, који је преузео и функцију вокатива. Под руским утицајем, умјесто облика именичке промјене *Оркáнов*, употријебљен је у *Шћепану Малом* облик одређеног вида *Оркáновї*: Сулѣмане, Оркáновї сине, [ШМ 1046] (види подробније у Маројевић 2020⁶: 151).

(3) Синтаксички русизам је и употреба, под утицајем руског језика, индиректног објекта умјесто директног (Маројевић 2020⁶: 156–157). Умјесто глагола *честитати*, који тражи допуну у акузативу без предлога: (честитати) *Нову годину*, Његош користи семантички русизам *пòздрављати* и руску рекцију (с + инстр.) у пјесми *Поздрав србском роду* из које је пјесник узео мото *Шћепана Малог*: поздрављам те са Новом годином: [ПСР 2]. У руском језику оваква употреба је условљена рекцијом глагола *Поздравлять/Поздравить кого-что с чем* 'честитати коме-чему шта' (Ушаков 1939 III: стубац 481). Његош је употријебио међујезички хомоним, српски глагол у руском значењу (и у руској синтаксичкој, фразеологизираној конструкцији).

Употребу пак директног објекта умјесто индиректног (Маројевић 2020⁶: 157), опет под утицајем руског језика али с лексичким преводним еквивалентом, налазимо у 847. стиху *Луче микрокозма*: и дан сваки неба свештенога / нас честита новим наслађењем, [ЛМ 846–847 (II 296–297)]. У версолошкој напомени уз критичко издање истичемо да је облик *нас* наглашен и да га карактерише главни акценат, а да је *нас чєстїтā* синтаксички русизам те да је метрички акценат на првој компоненти која је инверзијом истакнута. Његош је руски глагол „превео”, али му је задржао рекцију замијенивши инструментал с предлогом *с* инструменталом без предлога! У примјеру је русизам и употреба индиректног објекта без предлога (у руском је с предлогом *с*) умјесто директног (честитати шта).

(4) Посебну пажњу заслужује опис руске граматичке конструкције *при* (чѐм) која је одражена у два стиха *Луче микрокозма*, од којих је за тему овог рада значајан први: *при* игрању свјетлокосих звѣздā [зв^нјѣздā^х] – [ЛМ 46 (Пролог)]. Синтаксичко-семантички утицај руског језика на Његошев пјеснички језик огледа се у проширењу значења анализираних конструкција: предлошко-падежна веза *при* игрању има значење 'за вријеме свјетлуцања', 'послије свјетлуцања', 'док (се) свјетлуцају (свјетлокосе звијезде)'. Тако је наш пјесник, закључили смо, употријебио и предлошко-падежну везу *при свршетку* у поднаслову *Горског вијенца* – у значењу 'за вријеме свршетка', 'послије свршетка', 'одмах по свршетку (седамнаестог вијека)', 'кад се свршавао/свршио (седамнаести вијек)', а не у значењу од ког се досад полазило: „крајем (седамнаестог вијека)". У критичком издању *Луче микрокозма* (Маројевић 2016^а: 279–282) филолошки смо доказали да једини домаћи извор о истрази потурица, познати запис владике Данила, сачуван у каснијем препису, треба доносити у реконструисаном виду: „Пишем ја владика Данило да се зна како Турке изагнасмо између нас 1702. годишта” (а не 1707. године) (види подробније у Маројевић 2020⁶: 157–159).

3.3. За нашу данашњу анализу важна су два момента, којима ћемо завршити и овај сегмент и рад у цјелини. Први моменат: глаголска именица *играње* у значењу 'свјетлуцање', односно глагол *играти* у значењу 'свјетлукати', семантички је (лексички) русизам. На овај глагол је обраћао пажњу Радован Лалић у коментарима Његошевих pjesама.

3.4. Други моменат: то што Стефана Митрова Љубишу ни најмање није збунио поднаслов *Горског вијенца* па он прву скупштину (у првој напомени свог издања) без икакве ограде везује за 1702. годину: „Ovu su skupštinu držali glavari crnogorski godine 1702 na večer Duhova na Lovčenu, planini crnogorskoj vrh Kotora (*Monte Sella*)” (Љубиша 1868/2017: 5 (нап. 1)) – свједочи да је и у синхронном пресеку његовог идиолекта конструкција с предлогом *при* у посвједоченом значењу била жива, тако да се граматички русизам наслања на граматички архаизам у дубљој историјској перспективи. То значи да се наша данашња синхронијска перспектива не подудара сасвим са синхронијским пресеком владике Рада и његових млађих савременика: данас је то чисти русизам, тада се тај русизам наслањао на граматички архаизам.

Извори

- ГВ:** Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац* [у: Медаковић 1847: 1–116 (прво издање); Маројевић 2005^а: 35–222 (критичко издање); Маројевић 2021^а: 201–324 (основно издање); акценатско издање у рукопису].
- ЛМ:** Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма* [у: Маројевић 2016^а: 19–101 (репринт првог издања), 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акценатско издање); Маројевић 2021^а: 107–189 (основно издање)].
- МПП:** Петар II Петровић-Његош. *Медитативне pjesме у прози* [у: Маројевић 2017: 34–61 (аутограф и транскрипт), 325–346 (критичко издање)].
- ОС LVII:** Петар II Петровић-Његош. *Огледало србско*. Пjesма LVII: *Погибија Бећир-бега Бушатлије* (1839. год. 15. јунија) [у: Петровић-Његош, Петар II. *Епске pjesме*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић (у припреми)].
- ПСР:** Петар II Петровић-Његош. *Поздрав (србском) роду* [Прилог у: Маројевић 2020^а: 488–490 (критичко издање), 1154–1155 (акценатско издање), Прилог II у: Маројевић 2021^а: 537–539 (основно издање)].
- С II:** Петар II Петровић-Његош. *Свободијада*. Пjesна II [у: Петровић-Његош, Петар II. *Епске pjesме*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић (у припреми)].
- СП:** Петар II Петровић-Његош. *Спровод праху С[имеона] Милутиновића* [Прилог 1 у: Маројевић 2022: 166–168 (основно издање)].
- УВТ:** Петар II Петровић-Његош. „У врстама таинственим...” [у: Маројевић 2017: 144–145 (аутограф и транскрипт), 364–366 (критичко издање)].
- ШМ:** Петар II Петровић-Његош. *Шћепан Мали* [у: Маројевић 2020^а: 19–225 (репринт првог издања), 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акценатско издање), Маројевић 2021^а: 347–533 (основно издање)].

ЛИТЕРАТУРА

- Љубиша 1868/2017:** *Gorski vijenac*. Historički događaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska, U Zadru: Tiskom Narodnoga Lista. [Fototipско izdanje. Budva: Muzeji i galerije Budve – Cetinje: Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević”, 2017].
- Маројевић 1999:** Радмило Маројевић, *Горски вијенац: изворно читање* (Његошев гласник. Књ. I), Никшић: Никшићке новине – Београд: Унирекс.
- Маројевић 2005^а:** Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2005^б:** Радмило Маројевић, Фразеолошки русизми у *Горском вијенцу*. I: (израз *Милошем живиш* у 892. стиху), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, [Нови Сад], књ. LIII, св. 1–3, 337–347 (и посебан отисак).
- Маројевић 2005^в:** Радмило Маројевић, Фразеолошки русизми у *Горском вијенцу*. II: (израз *на главу погибоше* у 2688. стиху), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, [Нови Сад], књ. LIII, св. 1–3, 349–359 (и посебан отисак).
- Маројевић 2008:** Радмило Маројевић, Фразеолошки русизам *Милошем живиш*, у зб.: *Фразеологизм и слово в национально-культурном дискурсе (лингвистическиј и лингвометодическиј аспекти)*: Международная научно-практическая конференция, посвященная юбилею д.ф.н., проф. Алины Михайловны Мелерович [Кострома, 20–22 марта 2008 г.]. Москва–Кострома, 97–103.
- Маројевић 2016^а:** Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Crne Gore.
- Маројевић 2016^б:** Радмило Маројевић, Рјечник Луче микрокозма, у књ.: Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма*, Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Crne Gore.
- Маројевић 2017:** Петар II Петровић-Његош, *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2020^а:** Петар II Петровић-Његош, *Шћепан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе.
- Маројевић 2020^б:** Радмило Маројевић, Реконструкција граматичких русизама као лингвотекстолошки проблем (на грађи Његошевог *Шћепана Малог*), *Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву*, Пале, бр. 22, 145–162.

- Маројевић 2021^а:** Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали. Ноћ скупља вијека*. Основно издање. Ортографија и ортоегија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2021^б:** Радмило Маројевић, Вербализација текста *Шћепана Малог*: (Реконструкција растављеног писања), *Студије српске и словенске*. Серија I: *Српски језик*, Београд, књ. XXVI, 5–41.
- Маројевић 2021^в:** Радмило Маројевић, Реконструкција лексичких русизама и славенизама као лингвотекстолошки проблем (на грађи Његошевог *Шћепана Малог*), *Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву*, Пале, бр. 23, 55–76.
- Маројевић 2022:** Радмило Маројевић, Његошев *Спровод праху С. Милутиновића*: (С текстолошког и версолошког становишта), *Студије српске и словенске*. Серија I: *Српски језик*, Београд, књ. XXVII, 131–168.
- Медаковић 1847:** *Горскій віенаць*. [.] Историческо событіе при свршетку XVII віека. Сочиненіе П[етра] П[етровића] Н[ѣгоша], владыке черног[р]скога. [Приредіо Милорад Медаковић], У Бечу: словима ч[астнихъ] о[таца] мехитариста.
- Петровић 1970:** Дијалектолошки текст из Пјешиваца. (Испричао Лұка Мјнић, Витасовић. Забележио Драгољуб Петровић), *Зборник [Матице српске] за филологију и лингвистику*, Нови Сад, XIII/1, 256–258.
- Стевановић/Бошковић 1954/1957:** *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић], Београд: Просвета. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6). [Додатни тираж: 1957].
- Стевановић и др. 1983 I–II:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I–II, Београд: Српска књижевна задруга и др.
- Ушаков 1939–1940 III–IV:** *Толковый словарь русского языка*. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. III–IV, Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.

Р. Н. Мароевич

ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РУСИЗМОВА И ЦЕРКОВНОСЛАВЈАНИЗМОВА
В ПОЕТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ НЕГОША
(В диахроническом и синхроническом аспектах)

Резюме

В настоящей статье рассматриваются, на материале поэм и стихотворений сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша, специфические вопросы выявления лексических русизмов – корневых, аффиксальных и семантических [см. раздел II], специфические вопросы выявления лексических славянизмов (общеславянских, русско-славянских, сербско-славянских и гибридных) [см. раздел III], а также специфические вопросы выявления фразеологических и

лексико-грамматических русизмов [см. раздел IV]. В разделе о русизмах помещается (сокращенный) этюд о семантическом русизме *бријег* „холм“ (сербская форма сочетается с русским значением „берег“ и диалектным значением „возвышенность“).

В работе применяется интертекстуальный сопоставительный подход: примеры, засвидетельствованные в поэме «Щепан Малый» Негоша, сравниваются с контекстами его же поэм «Горный венец», «Луч микрокосма», стихотворения-поздравления (с Новым 1847-ым годом), а также с контекстами медитативных стихотворений в прозе и «Духовного завещания». В работе применяется сопоставительный и сравнительно-исторический методы, а также метод контекстуального анализа.

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош, поэма «Щепан Малый», поэма «Горный венец», поэма «Луч микрокосма», «Записная книжка» Негоша; лексические, фразеологические и грамматические русизмы и славянизмы.